

Japt. O. 3601.

A JOG FOGALMA ÉS AZ ANARCHISMUS PROBLEMÁJA

STAMMLER JOGPHILOSOPHIÁJÁBAN.

ÍRTA

MOÓR GYULA.

KÜLÖNLÉNYOMAT A M. TUD. AKADÉMIA „ATHENAEUM” CZ. FOLYOIRATÁBÓL

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA

1911

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

A JOG FOGALMA ÉS AZ ANARCHISMUS PROBLÉMÁJA STAMMLER JOGPHILOSOPHIÁJÁBAN.

Stammler Rudolf neve annyira összeforrott a „Helyes jogról szóló tannal“, hogy közönségesen csupán ezen tannak a képviselőjét látják benne és nem sok gondot fordítanak az általa felvetett egyéb problémák vizsgálatára. Pedig e nagy német író jogphilosophiai rendszere a „Helyes jogról szóló tannal“ még nem teljes. Stammler a jogbölcselet feladata gyanánt három kérdésnek a megoldását állítja oda: a jog fogalmának a meghatározását, a jog léte szükségességének az indokolását és végül a jogi tartalom helyességének a megállapítását.¹ Ő maga ezen három kérdés mindegyikére meg is adja a feleletet és így egy a saját felfogása szerint teljes jogbölcseleti rendszert alkot meg. A „Helyes jogról szóló tan“ ezen kérdések közül csupán a legutoljára említettet vizsgálja, a midőn azt teszi kutatás tárgyává, hogy melyik az az eljárási mód, az a mérték, a melynek segítségével valamely konkrét tartalommal bíró pozitív jogszabályról megállapíthatjuk, hogy az helyes-e avagy helytelen. Ezenkívül azonban sok fáradságot fordít Stammler a jog fogalmának a meghatározására, egyéb szabályfajoktól való elhatárolására és másrészt eredetiségével feltűnő önálló okoskodás során vizsgálja, hogy magának a jog létének van-e egyáltalában jogosultsága és hogy mennyiben lehet tehát igaza az anarchismus

¹ R. R. 111. I. — Itt kell megjegyeznünk, hogy Stammler „Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine sozialphilosophische Untersuchung“ (Leipzig, 1896.) című művét röviden „W. u. R.“, a „Die Lehre von dem richtigen Rechte“ (Berlin, 1902.) címűt pedig „R. R.“ jelzéssel fogjuk idézni. Legújabbban a „W. u. R.“ cz. műnek második kiadása is megjelent (Leipzig, 1906.), minthogy azonban ez a kiadás sokkal csekélyebb elterjedtségnek örvend, czélszerűbbnek tartottuk hivatkozásoknál az első kiadás lap-számaira utalni.

álláspontjának, a mely már magát a jog létezését is helytelennek tartja. A jog fogalmának a meghatározása és az anarchismus problémájának a vizsgálata tehát igen tekintélyes részét képezi a „Helyes jogról szóló tanon“ kívül Stammler rendszerének.

De sőt ezen két kérdés előzetes megoldása egyenesen előfeltétele annak, hogy a „Helyes jogról szóló tanhoz“ eljuthassunk. Mindenek előtt tisztáznunk kell ugyanis, ha a helyes jogot keressük, magának a jognak a fogalmát, hogy tudhassuk, mi leszen vizsgálódásunk tárgya, de továbbá okvetlenül el kell előbb döntenünk azt az anarchismus által felvetett kérdést is, hogy vajjon nem jelent-e már magának a jognak a létezése helytelenséget, mert ha igen, úgy a helyes jog kérdésének semmi értelme sem volna. E két problema tehát azon része gyanánt jelentkezik Stammler jogbölcseletének, amely a „Helyes jogról szóló tant“ logikai sorrendben megelőzi: ahhoz a bevezetőt adja.

A jog fogalma és az anarchismus problémája ezenkívül egymással is a legszorosabb összefüggést mutatja. Az anarchismus magát a jog létét éppen azért helyteleníti, mert a jog fogalmától a kényszer és az erőszak gondolatát elválaszthatatlannak látja; a jognak fogalmi alkateleme a kényszer, vagy a mi ezen felfogás szerint ezzel egyértelmű, a helytelenség, mindenféle jognak helytelennek kell tehát lennie. Sehol sem olyan égetően szükséges tehát tudnunk azt, hogy mi a jog fogalmilag véve, mint a midőn a jog létét, pusztán a jogot mint ilyet, akarjuk indokolni. És az anarchismus bírálatánál is az első kérdésnek természet-szerűleg úgy kell hangoznia, hogy tényleg az-e a jog, a minek az anarchismus tartja, mert hiszen ha például sikerülne kimutatni, hogy a kényszer, a melyet ez a felfogás kifogásol és vádol, a jognak nem képezi fogalmi alkatelemét, úgy az anarchismus álláspontja már ezzel meg volna döntve. Az anarchisták panasza a társadalmi élet minden nyomorúságáért a jogot állította vádlott gyanánt a socialphilosophia ítélőszéke elé; mielőtt a gondos bíró a bűnösség kérdésében ítéletet hozna, okvetlenül meg kell állapítania a vádlott személyazonosságát. Az anarchismus problémájának a vizsgálata elengedhetetlenül megköveteli ennél fogva a jog fogalmának a tisztázását. Stammlernek ezen egymással szorosan összefüggő két problemára vonatkozó fejtegetései közül is a jog fogalmára vonatkozókon kell tehát először végigtekintenünk.

Szerzőnknek a jog fogalmára vonatkozó felfogása röviden a következő meghatározásban foglalható össze. A jog *külső* szabály: ebben különbözik a moráltól; még pedig olyan külső szabály, a mely *feltétlen érvényességi igény*nyel lép fel, vagyis a mely tekintet nélkül az uralma alatt állók beleegyezésére érvényesülni akar: ebben különbözik a conventionalis szabálytól; s érvényességi igényében az is benne foglaltatik, hogy magát a *szabályalkotót* is kötni akarja: ebben különbözik az önkényes parancstól. A mint az elmondottakból kitetszik, Stammler a jogot két főirányban határolja el. Először is az *erkölcsi szabályoktól*, a mely irányban való elhatárolásnál a megkülönböztető kriterium abban áll, hogy a jog külső szabály. Másodszor *a többi külső szabályfajoktól*, a midőn is a jog érvényességi igényének a minősége a döntő.

1. A mi a jognak az első irányban történt elhatárolását illeti, itt további kérdés tárgya lehet, hogy mit kelljen érteni az alatt, hogy a jog (és a conventio és önkényes parancs) ellentétben az erkölccsel, *külső* szabályozást képez. Első pillanatra úgy tetszik, mintha *külső* szabály alatt, a melyet Stammler *socialis* szabálynak is nevez, azon szabályokat kellene érteni, a melyek kívülről, a társadalom részéről lépnek az emberrel szembe. És vannak is Stammlernak olyan nyilatkozatai, a melyek ezt a felfogást látszanak igazolni. Így különösen azon fejtegetései, a melyekben azt bizonyítja, hogy csupán a külső *socialis* szabályok képeznek az egyes egyének számára az izolált emberben mint ilyenben fel nem található, az izolálva gondolt ember belső rugóitól különböző új, önálló determináló okokat.¹ Éppen ezért képes szerinte csupán a külső szabályozás a *socialis* élet constituálására, a mire az erkölcsi szabályozás alkalmatlan.² A külső szabályozás fogalmának ilyen felfogása azonban nyilvánvalóan helytelen volna, mert hiszen eltagadhatatlan, hogy az erkölcsi szabály is mint kívülről jövő utasítás lép az egyes egyénnel szembe, a társadalom részéről jön, hiszen tanítják, hirdetik, azzal a czéllal, hogy az egyeseket követésére bírják. És az erkölcsi szabály is létében (nem megvalósulásában!) teljesen független azon egyének belső motívumaitól, a kikhez szól. Helytelen is a morált úgy fogni fel, hogy nem szolgáltatna az emberek számára az izolálva gondolt egyén belső ösztönéletében feltalálható rugóktól különböző motívumokat. Ellenkezőleg az erkölcsi szabály

¹ W. u. R. 106. l.

² W. u. R. 102—111. l.

az egyes egyén szűk körén mindig felülemelkedik és a mások javának a szem előtt tartását, a felebaráti szeretetet tanítva kat' exochen socialis szabálynak bizonyul. De ez az értelmezés nem is felelne meg Stammler tulajdonképpeni felfogásának.

Idevonatkozó helyeinek túlnyomó részéből ugyanis azt a felfogást lehet kiolvasni, hogy a „külső szabályok“ megjelölése alatt azokat a szabályokat kell értenünk, a melyek pusztán külső legalitast igényelnek, vagyis a melyek megelégesznek azzal, ha az alávetett egyén egyszerűen követi őket, de azzal már nem törődnek, hogy ezt milyen indokból teszi. Eltekintenek a cselekedetek belső lelki rugóitól és csupán csak a külső magatartás correctnességét követelik meg, ellentétben a morális szabályoktól, melyek éppen az érületnek és az indokoknak a tisztaságát nézik.¹ Ebben a felfogásban azonban Stammlernek nincsen igaza. Egyáltalában nem áll az, hogy a jog a belső akarattal, a szándékkal ne törődne, vagy hogy az indító okok aljas vagy nemes voltát sohasem nézné. Különösen nem lehet ezt állítani a büntetőjogról. A kriminalanthropologiai büntetőjogi iskola pedig plane egyenesen az egyén érületbeli veszedelmességét kívánja a jövő büntetőjogának alapjául venni, anélkül hogy ez a követelménye a jog fogalmát tekintve belső ellenmondást jelentene. Nem fogadható el

¹ W. u. R. 105. I.: Unter einer äusseren Regel menschlichen Verhaltens haben wir eine Regel zu verstehen, welche sich von der Triebfeder des einzelnen, sie zu befolgen, ihrem Sinne nach ganz unabhängig stellt. — Sie kann von dem Regelunterworfenen befolgt werden, weil er sie in moralischer Gesinnung für die rechte Vorschrift hält, so dass er autonom, aus Achtung vor dem Gesetze, sich fügt. Es kann aber auch sein, dass er dieses lediglich aus eigennützigem Streben, aus Sucht nach Vorteil und Furcht vor sonst drohenden Übeln thut. Der äusseren Regel ist dieses gleichgültig. Es kommt ihr auch nicht darauf an, ob der Unterworfenen überhaupt sich darüber besinnt oder ob er in dumpfer Gewöhnung der äusseren Legalität fröhnt. Sie legt auf alles dieses kein Gewicht. Sie ist ihrem Sinne nach zufrieden, wenn sie überhaupt befolgt wird: — „Aus welchen Beweggründen der Angeredete sich unterwirft und ihr gehorsam ist, das ist für den Sinn ihrer formalen Geltung ohne Belang.“ — R. R. 58. lap: „Es kann mithin eine jede Handlung des Menschen einer doppelten Gedankenreihe unterstellt und sowohl nach Sätzen eines richtigen Rechtes, als auch nach Gesichtspunkten sittlicher Lehre erwogen werden. Denn es kommt überall gleichmässig in Frage, ob ein bestimmtes Verhalten in seinem äusseren Auftreten von berechtigter Art ist, und fernerhin, ob bei solchem Handeln eine lautere Gesinnung besteht, und es auf einen reinen Willen des Handelnden selbst zurückführt.“ — Továbbá W. u. R. 106. I.; 134—135. II.; R. R. 57—58. II.

tehát a jognak az erkölctől való azon megkülönböztetése, a mely szerint az erkölcs a belső meggyőződések jóságát vizsgálja, míg a jog csupán a külső cselekedetek legalitását nézi.

A jog és az erkölcs fogalmának ezen felfogásából azonban egy további nehézség is származik. E szerint ugyanis a helyes cselekvés szabályait a helyes jog állapítaná meg és így az erkölcsi tanítás számára nem maradna egyéb tartalom hátra, mint az emberekhez intézendő azon felszólítás, hogy feltétlenül és meggyőződéses akarattal törekedjenek a helyes jog szabályainak a betartására. Ez által azonban az erkölcsi szabályokat úgy fogtuk fel, mint a melyek kizárólag a formális *meggyőződést* követelik az egyesektől, de a melyek nem foglalnak magukban a helyes cselekvésre nézve semmi pozitív tartalmi előírásokat. Stammler tényleg el is jut ennek a consequentiának a levonására és tartózkodás nélkül kijelenti, miszerint: „Az erkölcsi tanításnak a saját alapeszméje szerint . . . a jogszabályt kell azon anyag gyanánt tekintenie, a melyet megvalósítson.“¹ Hogy ez a felfogás is mennyire téves, azt a fennálló pozitív morálok az ő ezernyi tartalmi előírást magukban rejtő rendszerükkel minden okoskodásnál fényesebben bizonyítják.²

„Wirtschaft und Recht“ című műve második kiadásában, igaz ugyan hogy más okból, maga Stammler is szükségesnek látja a jog és erkölcs fogalmáról vallott fent ismertetett felfogását mélyíteni és kiegészíteni. „Jog és erkölcs különbségének ezen . . . meghatározását — mondja arról a felfogásról, a mely szerint az erkölcs a belső meggyőződést, a jog pedig a külső cselekvés correctnességét vizsgálja — régóta ismerik és állandóan hangsúlyozzák. Mindazonáltal csupán csak egyik kisugárzását kell benne látnunk a végső alapjában másképpen meghatározandó különbségnek. Az igazi megkülönböztető kriteriumot ugyanis

¹ R. R. 92. I. V. ö. továbbá u. o. 69. I.: „Da der Kern der sittlichen Lehre dahin geht: An das Richtige sich in überzeugtem Willen unbedingt hinzugeben, so müssen eben Sätze des richtigen Verhaltens da sein, die sich . . . in dem Begriff der *sozialen* Normen (t. i. jog és conventio) erschöpfen . . . Hasonlóképpen nyilatkozik R. R. 70. I.; 91. I.; 101. I.

² Többé-kevésbé maga Stammler is ellentétbe kerül ezzel a felfogással, a midőn azt fejtegeti, hogy az ember az egyes konkrét esetben nem mérheti elhatározását egyenesen a végső célhoz, hanem hogy az ember vezetésére közvetlenül az erkölcs tanításai vannak hivatva, a mely erkölcsi parancsoknak a tartalma azonban változó. (W. u. R. 374. I.) V. ö. még W. u. R. 105. I.

egyáltalában nem szabad a szabálynak alávetett egyén személyében keresni,¹ hanem magában . . . a (szabály) tartalmában.“² Ilyen értelemben pedig a különbség abban áll, hogy az erkölcsi szabályok tartalma a nemes érzület, tiszta gondolkodás és a belső lelki jószág elérésére nézve ad utasításokat, míg a jog a helyes társadalmi együttműködésre vonatkozólag. Az erkölcs — így lehetne röviden formulázni Stammler felfogását — a belső lelki élet rendezését szolgáltatja, míg a jog a társadalmi élet rendezését foglalja magában.³

A mi a különbségnek ezt a meghatározását illeti, ez sem mondható szerencsésnek. Bizonyos ugyanis, hogy az erkölcs is a társadalmi élet rendezését, a többi emberekkel szemben való helyes magatartás szabályozását képezi. Sőt igen sok erkölcsi szabály tartalmilag teljesen megegyezik jogi parancsokkal. Az ölés, lopás, csalás, házasságtörés, vérfertőzés, fajtalankodás stb. tilalma a pozitív jogrendekben éppen úgy előfordul, mint az erkölcsi felfogásban. A mi teljesen érthető is, mert hiszen minden jogrend igen nagy részben a nemzet ethikai közfelfogásának a kifejezője. A szabályok tartalma tehát nem adhatja a megkülönböztető fogalmi kriteriumot a kezünkbe. És Stammler maga is kénytelen elismerni, hogy: „az erkölcsi szabályok tartalma szintén kiterjed az embertársakhoz való viszony kérdésére.“⁴ A mivel azonban a fenti fogalmi megkülönböztetés határait önmaga mosta el és nem is sikerül többé azokat eredeti

¹ T. i. azt tenni vizsgálat tárgyává, hogy mire van a szabály *uralma alatt álló egyén* kötelezve; a belső meggyőződés igazságát vagy a külső cselekvés correctségét követeli-e tőle a felette álló szabály.

² „W. u. R. Zweite verbesserte Auflage.“ (Leipzig. 1906.) 380. l. Ugyanigy u. o. 379. l.

³ W. u. R. II. kiadás. 381. l.: „Je nachdem der Inhalt des Willens (t. i. a szabály tartalma) auf gutes Sinnen und Wünschen jemandes in dessen Innerem geht, was nur als Lehre und Beihülfe zu eigenem Bewirken möglich ist, oder aber auf rechtes Zusammenwirken und Verhalten mehrerer verbundener Menschen, so dass im letzten Falle das richtige Wollen nicht ein solches des äusserlich Angeredeten ist, sondern ein Willensinhalt des die äussere Regel Setzenden.“ — V. ö. u. o. 379—381. II. — Ez a felfogás található már „R. R.“ cz. művében is, a midőn azt mondja: „Die sittliche Lehre geht auf die Reinheit der Gedanken, auf die Vervollkommnung des inneren Lebens; das richtige Recht bedeutet einen Willensinhalt, der in sachlich begründeter Weise das äussere Verhalten bestimmt.“ (R. R. 57. l.) „Jene (t. i. az erkölcs) sucht die gute Gesinnung des einzelnen Menschen zu erzielen; und dieses (t. i. a jog) will ein richtiges äusseres Zusammenleben bewirken.“ (R. R. 58. l.)

⁴ W. u. R. II-ik kiadás 383. l.

épségükbe visszaállítania azon megjegyzés által, hogy ha ki is terjed az erkölcsi szabályozás tartalma a többi emberekhez való viszonyunk kérdésére, ekkor is ezt „csupán *belső* czélok szempontjából teszi és a kérdés ekkor is érzületünknek a megtisztítása körül forog.“¹ A mi különben nem is helyes szemlélése a dolognak, mivel az erkölcsi szabálynak is elsősorban az embertársakhoz való helyes viszony, a helyes társadalmi együttélés előmozdítása képezi a célját. Az erkölcsi szabály, a mint azt már fennebb említettük, kat' *exochen socialis* szabály.

Mindazonáltal a midőn az erkölcsi szabályok jellemzője gyanánt hangsúlyozottan az egyéni *belső* lelkivilág figyelembevételét tekinti, ezen fejtegetései mélyén ott lappang az igazi megkülönböztető kriteriumnak a gondolata. Sőt annak helyes felismerése is fel-felcsillan azon helyeiben, a melyekben a morált akképpen jellemzi, hogy az olyan utasításokat tartalmaz, a melyeknek egyedüli autoritása az őket követőknek abban a meggyőződésében van, hogy e szabályok a helyes utasítást tartalmazzák.² Az igazi forgalmi különbség ugyanis jog és erkölcs között abban keresendő, hogy szabályaik érvényesülésének milyen garantiái vannak. Az erkölcsi szabály nem külső kényszereszközök segítségével akar érvényesülni, nem külső erővel vagy fenyegetéssel akarja az egyeseket a követésére reábirni. Ilyen erő nem áll mögötte, ilyenre nem támaszkodhatik. Az a nyomás, a melylyel az egyes embert az előirt magatartásra akarja reávenni, nem kívülről jön, hanem belülről, az ember lelkéből támad. Az erkölcs mindig az ember érzületére appellál, ezt akarja felhasználni arra, hogy őt a társadalom, embertársai javának előmozdítására reábirja. Tedd azt, a mit parancsolok — így szól az erkölcsi szabály az emberhez, — mert az én parancsom helyes, arról magadnak is be kell látnod, hogy jobb meggyőződésednek megfelel, annak követése fog neked *belső* lelki megnyugvást szerezni. Az erkölcsi szabályok követésére tehát a bennünk rejlő morális érzés, jobb meggyőződésünk fog hajtani, mert hiszen ezen szabályok érvényesülésének

¹ W. u. R. II-ik kiadás 383. l.

² W. u. R. 106. l.: „Lehren der Moral . . . mit alleiniger Autorität auf der inneren Überzeugung des sie Befolgenden von ihrer Wahrheit und objektiven Gültigkeit.“ — W. u. R. 105. l.: „Ihre Autorität liegt lediglich in der Einsicht begründet, dass sie die rechte Lehre geben . . .“ — W. u. R. II. kiadás 380. l.: „Dagegen wendet sich die . . . Sittenlehre an . . . den Angeredeten als autonom Wollenden: Sie will ihm nur helfen, die rechte Gesinnung zu haben . . .“

nincsen is egyéb garantiája. Ezzel szemben a külső szabályozás (jog és conventio) nem az alávetettek belső meggyőződésében keresi érvényesülésének a biztosítékait, hanem már külső kényszereszközöket is alkalmaz; a jog physikai erővel, a conventio pedig valami más társadalmi hátránnyal fenyegeti meg a nem engedelmeskedőket. Ebből a különbségből folyik azután az erkölcsi szabályoknak állandó vonatkozása a belső lelki világra, az a jelenség, hogy a morál a társadalom javának az előmozdítását is egyszersmind mint belső lelki czélt állítja oda. Valamint ugyancsak ebből következik, hogy az erkölcsi tanítás mindig megkívánja, miszerint meggyőződésünk hajtson a helyes cselekedetre. Ezt a gondolatot rejti magában az a régóta ismert megkülönböztetés, hogy a jog csupán a külső cselekedetek correctségét nézi, míg az erkölcs az érületbeli tisztaságot is megkívánja. A mely gondolatot azonban helyesen úgy kellene formulázni, hogy az erkölcs ellentétben a jogi szabályval, csupán meggyőződéses engedelmességet követelhet, de azt, hogy az ember akarata ellenére is kövesse, sohasem kívánhatja, mert hiszen nem áll mögötte semmi olyan erő, a mely érvényesülését ilyen esetben is kikényszerítse.

2. Végigtekintve Stammlernak a jog és erkölcs megkülönböztetésére irányuló felfogásán, áttérhetünk a jog fogalmára vonatkozó fejtegetései azon második irányának a vizsgálatára, a melyben a jogot a külső szabályozás egyéb módjaitól igyekszik elhatárolni. Ezen irányú fejtegetéseiben, a mint már említettük, abból indul ki, hogy a megkülönböztető kriteriumot a jogszabályoknak egy formális tulajdonságában: érvényességi igényük minőségében („im formalen Geltungsanspruch“) kell keresni. A lényeges az, hogy milyen igénynyel lép fel a jog (Prätension des Rechtes), hogy milyen értelemben akar érvényesülni. Közönyös azonban, hogy tényleg érvényesül-e, mint a hogy Stammler ki is jelenti, hogy a tényleges érvényesülés nem tartozik a jog fogalmi kellékei közé.¹ Közönyös továbbá az is, hogy mekkora erő áll mögötte, mert, a mint mondja, tényleges erő tekintetében a conventionális szabályok gyakran határozott előnyben vannak a conventio felett.² Egyáltalában nem jöhet tekintetbe az sem, hogy a szabály kitől származik, mert a jog szerinte a többi külső szabálytól nem a szabály alkotója szerint különbözik.³ És végül a jogsza-

¹ W. u. R. 130—132. II.

² W. u. R. 130. I.

³ W. u. R. 501. I.; 506. I.

bályok tartalmát sem szabad karakteristikusnak venni, mert Stammler szerint a tartalom is mellékes és e tekintetben jog és conventio esetleg teljesen megegyezhetnek egymással.¹ A jog fogalmi kriteriumát a külső szabályozás egyéb módjaival (conventio és önkény) szemben kizárólag a benne rejlő érvényességi igény képezi. A jog autokratikus és abszolút érvényességi igénynyel lép fel, azaz tekintet nélkül az uralma alatt állók beleegyezésére feltétlenül érvényesülni akar. Ebben különbözik éppen a conventiónális szabályoktól (társadalmi szokások, illem-, divat-, lovagiassági stb. szabályok), a melyek ellenkezőleg csakis hypothetikus érvényességi igénynyel bírnak, vagyis csupán az alávetett egyén hozzájárulásával akarnak érvényesülni. Hogy azonban ez a hozzájárulás a szabály helyességéről való meggyőződésből fakadjon, úgy mint az erkölcsi szabályok követésénél, arra a conventiónális szabályok betartásánál nincsen szükség.² Az a körülmény, hogy a jog az alávetettek beleegyezésére való tekintet nélkül akar érvényesülni, azonban csupán a conventiótól határolja el Stammler szerint a jogszabályok birodalmát, de nem különbözteti meg az önkényes parancsoktól, a melyek éppen olyan abszolút és autokratikus érvényességi igénynyel lépnek fel, mint a jog. Ilyen értelemben a jog és az önkény a conventióval szemben egyaránt a hatalmi kényszerszabályok kategóriájába tartozik szerinte. A jogszabályokat az önkényes parancsoktól is elhatároló fogalmi kriterium ugyan Stammler felfogása szerint szintén a jog érvényességi igényében rejlik, de már abban a további ismertetőjelben, hogy a jogszabályok érvényességi igénye még az önkényes parancsokénál is teljesebb, mert a jog nemcsak az alávetetteket akarja feltétlenül kötni, hanem magát a szabályalkotót is. Míg ellenben az önkényes parancsot és éppen ebben rejlik a megkülönböztető elem, nem olyan értelemben alkotja meg az, a ki kibocsátja, hogy ahhoz önmaga is kötve legyen.³ Ekképpen azután mind a két oldalról, úgy a conventio, mint az önkény szabályaitól sikerült volna Stammlernak a jogot annak „*érvényességi igénye*“ alapján fogalmilag elhatárolnia.

A mi ezen eljárásával szemben első sorban kérdés

¹ W. u. R. 128. I.

² W. u. R. 125—135. II. W. u. R. 487—492. II. Stammlernak a jog és conventio fogalmi megkülönböztetésére vonatkozó felfogását magáévá teszi Brütt. (Dr. jur. Lorenz Brütt: Die Kunst der Rechtsanwendung. Berlin 1907. 24. l.)

³ W. u. R. 487—523. II.

tárgyát kell hogy képezze, az az, hogy mit ért tulajdonképpen szerzőnk ezen „érvényességi igény“ alatt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a midőn azt mondja, hogy a szabály így vagy úgy „akar érvényesülni“, akkor tulajdonképpen metaphorikus beszédmodorral van dolgunk, a mely a szabályt personifikálja, akarási képességet tulajdonít neki. Habár Stammler nem vesz magának fáradságot arra, hogy adott fogalommeghatározásánál olyan fontos szerepet játszó ezen „érvényességi igény“ értelmét bővebben megmagyarázza, egyes nyilatkozataiból eléggé határozottan kitűnik, hogy alatta tulajdonképpen a *szabályalkotónak* arra vonatkozó akaratát érti, hogy a szabály miképpen érvényesüljön.¹ A jognak a külső szabályozás egyéb fajtáitól való Stammler szerinti elhatárolását akképpen kellene érteni, hogy a megkülönböztető momentumot csupán az képezi, hogy milyen érvényességet akar a szabályalkotó az általa felállított szabálynak tulajdonítani: akarja-e, hogy az tekintet nélkül az alávetettek beleegyezésére, feltétlen engedelmességgel találkozzék (ez hiányoznék a conventiónál) és akarja-e, hogy az őt a szabályalkotót magát is kösse (ez hiányoznék az önkénynél). Ez a felfogás azonban absurd consequentiákra vezet. Mert e szerint akárki, a ki a fent megjelölt dolgokat akarni képes volna, állithatna fel jogszabályokat. És hogy ha egy örült magát orosz czárnak képzelve a fenti érvényességi igénynyel rendelkezéseket tenne, jogszabályoknak kellene rendelkezéseit tekintenünk. A sztrájkoló munkások, a kik sztrájkterő társaiknak oda kiáltják, hogy nem szabad munkába állani, minthogy ezen parancsuknak amazok beleegyezésére való tekintet nélküli érvényesülését akarják, ezen felfogás szerint jogot alkotnának, hacsak a kimondott rendelkezést önmagukra is érvényesnek ismernék el. S a rablógyilkosról, a ki czellájából fenyegető parancsot intézett a fogházigazgatóhoz, hogy bocsássa őt azonnal szabadon, szintén azt kellene mondanunk, hogy jogszabályt alkotott.

Ez az eredmény azonban annyira tarthatatlan, hogy bátran kimondhatjuk, miszerint Stammler maga sem fogadta volna el a jog fogalmáról szóló meghatározásának ezeket a consequentiáit. Ha végigtekintünk azokon a helyein, a melyekben a jog keletkezéséről beszél, úgy legalább is

¹ L. például W. u. R. 497. 1.: „Willkürliche Gewalt liegt vor, wenn ein Befehl erlassen wird, den der *Befehlende* selbst garnicht als objektiv geltende Regelung erachtet. . . . Recht, wenn der *Befehlende* an die von ihm erlassene Regel selbst auch gebunden sein will.“ Továbbá W. u. R. 498. 1.; 514. 1.

azt találjuk, hogy a jogalkotásnak a fentebb felhozott példákhoz hasonló eseteit sehol sem említi. Sőt egy helyen maga mondja, hogy: „Ha egy magánember akarna törvénykönyvet promulgálni, vagy pedig a chinai császárhoz parancsokat intézne, úgy ezen tény a szociális kutatást még egyáltalában nem érdekelné.“¹ Ez a kijelentése bizony nincs teljesen összhangban a jog fogalmáról szóló definíciójával és azzal az ennek értelmében tett nyilatkozatával, a mely szerint: „Hogy honnan származik tényleg a parancs, az fogalmi jellemzésére nézve közönyös.“² Joggal érdekelhet tehát, hogy mivel indokolja meg ezen újszerűnek látszó felfogását a „magánemberek“ jogalkotásra való képtelenségéről. Az indokolás tényleg rendkívül meglepő, az egyoldalú originarius jogkeletkezésnek a lehetősége ugyanis szerinte csak azt jelenti: „hogy hatalommal és erőszakkal új jogszabályokat lehet alkotni, a nélkül hogy ez a fennálló jognak a jogalkotásra vonatkozó előírásaira támaszkodnék.“³ Ime tehát a *hatalom* és a *tényleges erő* birtoka, mint a jogalkotáshoz szükséges előfeltétel! És ezt éppen az a Stammler mondja, a ki a „tényleges érvényesülést“, „a tényleges erőt“ nem tartja a jog fogalmához szükségesnek, mert hiszen lényeges csak a szabály „érvényességi igénye!“⁴ Hogy Stammler maga is mennyire eltér a jog fogalmáról adott meghatározásától és hogy mennyire a hatalmi kényszer és a tényleges érvényesülés mozzanata lebeg mindig a szeme előtt, midőn a jogról beszél, az igen világosan kitűnik a jog keletkezésére vonatkozó felfogásának a tüzetesebb vizsgálatából. A jog keletkezésének a kérdése összefügg ugyanis a jog fogalmával annyiban, hogy felvilágosítást ad arra nézve, hogy miféle módokon keletkezhetik egyáltalában jog: ha tehát Stammlernak a jog keletkezéséről vallott felfogása helyes, úgy az itt felsorolt keletkezési módokon kívül keletkező szabály nem lehet jog még akkor sem, ha különben a jog fogal-

¹ W. u. R. 509. I.

² W. u. R. 506. I.

³ W. u. R. 509. I.

⁴ Ha tehát Stammler a saját fogalommeghatározásához hí akarna maradni, úgy legfeljebb azt mondhatná, hogy a magánember által promulgált törvénykönyv és a chinai császárhoz intézett rendelet nem képez ténylegesen érvényesülő jogot, de annak jogi mivoltát kétségbevonnia sem szabadna. Már pedig ő ezen esetekben jognak még csak a keletkezését sem akarja elismerni: „Dagegen ist in den Fällen einer einseitigen originären Rechtsentstehung notwendig, dass *Gewaltbefehle* vorliegen. Wenn ein Privatmann . . . stb.“ (W. u. R. 506. lap.)

máról szóló definíciónak minden tekintetben teljesen meg is felel. A jog Stammler szerint pedig kétféle módon keletkezhetik: vagy a fennálló jog által a jogalkotásra előírt módon, vagy nem a fennálló jogra támaszkodva, azaz originarius úton. A mi az első módot illeti, annak vizsgálata a jog fogalmi meghatározásának a szempontjából nem bír jelentőséggel, mert hiszen abból ide vonatkozólag csupán csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy jog az, a mi a jog jognak elismer, a mi a definiálandónak a definícióba való bevétele volna. Annál inkább érdekel azonban a jogkeletkezésnek másik esete, a midőn originarius módon, vagyis nem a fennálló jogra támaszkodva jön az új jog létre. Idevonatkozólag pedig Stammler azt mondja, hogy: „A jog originarius keletkezésénél két eshetőség lehetséges: vagy *megegyeznek* egymással a jogot alkotók, a kik egyszersmind a jognak alávetettek is lesznek, vagy pedig az alávetettek akarata ellenére *egyoldalúan* állít fel jogszabályt a hatalom birtokosa. (Ein Machthaber.)“¹ Világos, hogy Stammler ezen felfogása szerint originarius jogkeletkezés esetén jog az lesz, a mi mögött ott áll a tényleges hatalom. Az első lehetőség esetén ugyanis mindenkinek a közös akarata szükséges a jog keletkezéséhez, a midőn is mindenkinek ebben az egybehangzó akaratában rejlik éppen az a nagy tényleges hatalom, a mely nemcsak hogy ellenállhatatlan, hanem a melynek nem is áll ellen senki. A második lehetőség esetére pedig Stammler egészen világosan ki is jelenti, hogy: „az *egyoldalú* originarius jogkeletkezés eseteiben szükséges az, hogy hatalmi parancsokkal álljunk szembe... Itt mindig arról van szó, hogy *hatalommal és erőszakkal* új jogszabályokat alkothatunk, a nélkül hogy a fennálló jognak jogalkotásra vonatkozó előírásaira támaszkodnánk“. Egyszóval Stammlernak a jog keletkezéséről vallott felfogása abban foglalható össze, hogy csakis a fennálló jog által előírt módon, vagy pedig a tényleges erőre és hatalomra támaszkodva jöhetnek létre új jogszabályok.² És tényleg, a mikor arra vonatkozólag hoz fel példákat, hogy a fennálló jog ellenére, jogsértésből

¹ W. u. R. 508. 1.

² W. u. R. 509. 1. Igaz, hogy a jog eltörléséről viszont azt mondja, hogy az csakis új joggal történni, a miért is, ha el is vesztette a jog minden tényleges erejét és hatalmát, a míg új jog által eltörölve nincs, érvényben levőnek kell tekintenünk. Itt tehát plane „érvényben levő“ jog volna lehetséges a nélkül, hogy tényleges erőre támaszkodna. E szerint tehát csak a jog keletkezéséhez volna szükséges a tényleges hatalom, de „érvényben létehez“ már nem?

hogyan keletkezhetik originárius módon jog, mind olyan eseteket sorol fel, a melyek szerint a jogsértő tényleg erősebb a fennálló jognál. (Hódítás, államcsíny, lázadás, forradalom.)¹ És azok a példái is, a melyeket arra nézve hoz fel, hogy a jogsértések esetén kívül is hogyan keletkezhetik nem a fennálló jogra támaszkodva, tehát originárius módon új jog — (Stammler szerint ugyanis az, hogy az originárius módon keletkező jog nem támaszkodik a fennálló jogra. nem jelenti azt, hogy azzal ellentétben van, mert esetleg nincs is ilyen már fennálló jog, mint például a jog első keletkezése esetében) — azt mutatják, hogy a tényleges erő és érvényesülés gondolatát a jog fogalmától elvonatkoztatni nem tudta. (Eredeti államalkotó szerződések; azon nemzetközi szerződések, a melyek a nemzetközi jog első kezdetét képezték.)² Láthatjuk tehát, hogy Stammler önmaga sem marad hű a jog fogalmáról szóló definitiójához. De hogyha a jog keletkezésére vonatkozó ezen fejtegetéseitől el is tekintünk és azt vizsgáljuk, hogy mit nevez Stammler műveiben egyáltalában az érvényben levő jogon kívül még jognak, úgy azt találjuk, hogy csupán az érvényben *volt jogot*, továbbá azon *törvényjavaslatokat és terveket*, a melyek joggá akarnak válni.³ Nem veszi azonban észre,

¹ W. u. R. 493—494. II.: „Dahin zählt ein jegliches Eingreifen einer Regeln setzenden Macht, die nicht auf bestehendes Recht sich gründet, jede dahin gehende rohe Gewalt: *Empörung und Eroberung, Staatsstreich und Revolution*, und was immer im einzelnen mit solchen Begriffen verwandt ist.“ W. u. R. 505. I.: „Es steht fest, dass in ungezählten Fällen der historischen Entwicklung neues Recht einfach aus wildem Bruche des bis dahin geltenden, aus *Revolution* und *Staatsstreich*, aus *Eroberung* und *Empörung*, aus *Oktroyierung* und freiwilliger *Vernichtung seitheriger Souveränität* derartig entstanden ist, dass die von da ab geltende soziale Ordnung gegenüber einer im angeblich unbedingt legitimen Geleise sich bewegenden Rechtsordnung gar keinen Unterschied mehr aufweist.“ W. u. R. 509. I.: „... in der Revolution, im Bürgerkriege, bei einem rebellierenden Gegenkaiser...“ V. ö. továbbá: W. u. R. 512. I.: „... wie durch *gewalthätigen Rechtsbruch* ... neues Recht entstehen kann...“ W. u. R. 513. I.: „... die Möglichkeit der Rechtsentstehung durch *rechtsbrechende Gewalt*...“

² W. u. R. 494. I.: „... es gehören hierher ... ursprüngliche, durch die seitherige Rechtsordnung nicht gedeckte Verträge, wie beispielsweise die, so unser Reich begründeten und neue Rechtsgewalten *über* den seitherigen schufen; vor allem auch die völkerrechtlichen Vertragsschlüsse (sofern man sich nicht darauf beschränkt, sie nur für mehrere, inhaltlich übereinstimmende Staatsgesetze zu erklären) zum mindesten diejenigen, welche den Anfang des neuzeitlichen Völkerrechtes ausmachten.“ L. idevonatkozólag W. u. R. 493. I.; 507. lap.

³ R. R. 22. I.: „Ob freilich gewisse Rechtssätze gerade jetzt

hogy az előbbi csak volt jog, de *már nem jog*, az utóbbi pedig csak joggá akar válni, de *még nem jog*. Világos végül, hogy ő maga is csupán azért foglalja az érvényben levő jogon kívül a mult idők jogát és a jövőre nézve óhajtott jogot is a jog fogalma alá, mivel a tényleges erő és érvényesülés momentumával bizonyos vonatkozásban vannak: a mult idők jogában szintén feltalálható a tényleges érvényesülés mozzanata a saját korára nézve, a jövőre óhajtott jog pedig a tényleges érvényesülés felé tendál.

A fentemlített ellentmondásokon és absurd consequentiákon kívül azonban Stammlernak a jog fogalmáról szóló meghatározása már csak azért is elfogadhatatlan volna, mivel az „érvényességi igény“ minősége nem határolja el egymástól a jogot, a conventionális szabályt és az önkényes parancsot. Nem különbözteti meg ugyanis egyfelől a conventiótól a jogot az a tény, hogy a jog az alávetettek beleegyezésére való tekintet nélkül akar érvényesülni. Mert hiszen ugyanez áll a conventionális szabályra nézve is, a melyről egyáltalában nem mondhatjuk el, hogy — a mint Stammler gondolja — csupán az önként beleegyezőkre akarna érvényes lenni. A conventionális szabályok is nem csak azok számára akarnak útmutatást adni, a kik önként követik őket, ezen szabályok is mint mindenkire nézve érvényes rendelkezések lépnek fel, akár akar valaki alájuk tartozni, akár nem, és például az illemszabályokat azok igénye szerint mindenkinek, még annak is, a ki tényleg nem követi őket, követnie kellene. Maga Stammler mondja továbbá, hogy a conventionális szabályok sokszor igen erős tényleges erővel kényszerítik az egyeseket engedelmségre.¹ Hogyan képzelhető el azonban az, hogy egy olyan szabály, a mely „nem akar“ az egyesek akarata ellenére érvényesülni, mégis erővel kényszerítse az embert követésére? És abban nem lehet a jognak az ismertető jelét a conventióval szemben feltalálni, hogy: „A jogot ugyan meg lehet szegni, de a jog nem akarja, hogy megszegjék“, ...²

in Geltung stehen, oder ob sie der Geschichte angehören und für uns antiquiert sind, oder endlich, ob sie als Gesetzentwürfe oder als Programme auftreten: das ist für unsere Erörterung ohne Belang. Die gemachte Unterscheidung (t. i. helyes és nem helyes jog) bezieht sich auf alle drei Möglichkeiten: auf das bestehende, das veraltete, das gewünschte Recht.“ — R. R. 23—24. II.: „Das richtige Recht ist gesetztes Recht, dessen Inhalt besondere sachliche Eigenschaften hat; es bezieht sich auf *alles* Recht, auf das *gewesene, daseiende, kommende* ...“

¹ W. u. R. 489. I.

² W. u. R. 499. I.

mert hiszen a *conventio* sem akarja azt. De másfelől az önkényes parancstól sem határolja el a jogot az a körülmény, hogy az önkényes szabály magát a szabályalkotót nem akarja kötni, míg a jogszabály a jogalkotót is köti. Mert hiszen bizonyos, hogy a jogalkotó sincsen a jogszabályhoz kötve, bármikor megváltoztathatja, eltérhet tőle. És Stammler szerint is az, hogy a jog a jogalkotót is kötelezi, csupán annyit tesz, hogy mindaddig kötni akarja, a míg az új jog által meg nem változtatja.¹ E szerint tehát kötni akarja a jog a jogalkotót addig, a míg az el nem akar térni tőle. De hát akkor mi a jogalkotónak és az önkényes parancs kibocsátójának a helyzete közötti különbség? Hiszen az a „kötés“, a mely addig köt, a meddig akarom, a „nem kötéssel“ teljesen egyértelmű.² És hogyan lehet ezek után ezt az állítólagos „kötést“ azzal a kötelezéssel egyenlőnek venni, a melyet a jog az alávetettekkel szemben támaszt?

Az elmondottak alapján a maga egészében vissza kell utasítanunk Stammlernak azt a meghatározását, a melylyel a jogot a külső szabályozás egyéb fajaitól elhatárolni törekszik. Különösen szerencsétlen az a próbálkozása, a melylyel a jognak az önkénytől való megkülönböztetését akarja keresztülvinni, mert itt még azt sem lehet belátni, hogy miért akarja egyáltalában a jogot az önkénytől elhatárolni. Hiszen az önkény nem is állítható a joggal párhuzamba; önkény alatt nem a társadalmi szabályozás egyik faját értjük, hanem az akarat egyik lehetséges tulajdonosságát, a mely értelemben bizonyos esetekben a jogról is el lehet mondani, hogy önkényes, a nélkül, hogy ez az állítás ellentmondást tartalmazna.³ A jogi parancscsal a

¹ W. u. R. 501. I.; 506. I. L. egyáltalában „Von der nur bedingten Unverletzbarkeit des Rechtes“ cz. fejezetet. (W. u. R. 499—502. II.)

² Innét van az, hogy Stammlernak azok a példái is, a melyeken a jog és az önkény különbségét akarja bemutatni, olyan szerencsétlenek. Ezek szerint például *Gesslernek* a *Gessler-kalapra* vonatkozó ismeretes parancsa a jog természetével bír, míg ellenben *Polyphemusnak* az az ígérete, hogy *Odyseust* utoljára eszi meg: önkény. (W. u. R. 590. I.) — L. a „Grenzstreitigkeiten zwischen Recht und Willkür“ cz. fejezetet. (U. o. 514—523. II.)

³ Sőt maga Stammler is ilyen értelemben használja az önkény szót a „helyes jog alaptételeiről“ szóló fejtegetéseiben. A helyes jognak Stammler szerinti négy alaptétele közül ugyanis kettő (a kölcsönös megbecsülés első és a közös részesedés első alaptétele) azt a követelményt fejezi ki, hogy a jog uralma alatt álló egyes emberekkel szemben ne érvényesüljön önkény. Ha az önkény a jogtól különböző szabályfaj volna, úgy természetesen nem volna semmi értelme annak a követelménynek, a mely az önkényt akarná a jogszabályok tartalmából kizárni. V. ö. R. R. 208—213. II.

csupán tényleges erőre támaszkodó hatalmi parancsot lehetne esetleg párhuzamba állítani, ez azonban, ha erősebb mint a fennálló jog — Stammler ismertetett véleménye szerint is — maga is jogszabályt képez, ha pedig annál gyengébb, akkor nem érvényesülhet, nem válhatik a társadalmi életet rendező szociális szabálylyá, hanem egyeseknek vagy többeknek a törekvése, akarata, esetleg erőszakoskodása és jogellenes magatartása marad csupán.

Már szerencsésebbek Stammlernak a jog és a conventio fogalmi megkülönböztetésére irányuló fejtegetései. Sőt Stammlernak az a sokat hangoztatott állítása, hogy a jog az egyesek beleegyezésére való tekintet nélkül feltétlenül „akar“ érvényesülni, míg a conventio csupán az egyesek hozzájárulása mellett, nem is jár olyan messze az igazságtól. Csakhogy ezt a gondolatot úgy kellett volna helyesen formulázni, hogy a jog az egyesek akarata ellenére is képes érvényesülni és tényleg érvényesül is, ha kell *physikai erő* segítségével az alávettek hozzájárulása nélkül is, míg ezzel szemben a conventionális szabály érvényesítésére sohasem alkalmaztatik *physikai hatalom*, az egyént sohasem kényszerítik erővel is annak a követésére. Stammler tévedése tehát abban rejlik, hogy a fogalmi kriteriumot az ú. n. „érvényességi igényben“ kereste, holott a „*tényleges érvényesülés módjában*“ kellett volna azt feltalálnia. Az igazi fogalmi különbség ugyanis a mint a jog és az erkölcs, akképpen a jog és a conventio közt is abban rejlik, hogy szabályaik *érvényesülésének milyen garantiái vannak*. Az erkölcs, a mint láttuk, érvényesülésénél kizárólag az egyén morális érzésére támaszkodik, a parancs helyességéről való meggyőződés vezeti az egyént az erkölcsös cselekvésre, az emberi lélekből fakadó ezen belső rúgó az erkölcsi szabályok érvényesülésének egyedüli garantiája. A jog és a conventio ezzel szemben már a külvilágból jövő külső kényszereszközökre is támaszkodik: a jog *physikai erő* alkalmazásával, a conventio *társadalmi megvetéssel* vagy egyéb hátránnyal fenyeget. A jog mögött érvényesülésének garantiája gyanánt ott áll a *physikai erő*, a tényleges hatalom, a conventio érvényesülésére ilyen biztosíték nincs, de itt is engedelmességre fog hajtani, még ha a szabály helyességéről való meggyőződés hiányzik is, a társadalmi megvetésben rejlő hatalom. Ez a megkülönböztetés azonban, hogy a jog a conventióval szemben az az emberi akarat, a mely a valamely időben és helyen fennálló leg-erősebb *physikai hatalomra* támaszkodik, nem jelenti azt, hogy a jog azonos volna ezzel a *physikai hatalommal*,

sem pedig azt, hogy maga a jog is physikai kényszert gyakorol az alávetettekre. Mert hiszen ez a tényleges erő csak mint érvényesülésének a biztosítéka áll a jogszabály mögött, de maga a jog csak *psychikai kényszert* gyakorol az emberekre és mint egyáltalában minden szabály: az emberek *akarataira* akar hatni. Az tehát, hogy a conventionális szabály igen nagy kényszert képes gyakorolni az emberekre, sőt hogy, a mint azt Stammler felhozza, még a jognál is nagyobb, nincsen ellentétben a fenti meghatározással, mert hiszen nem az a kérdés, hogy a jog által vagy a conventio által gyakorolt psychikai kényszer fog-e az egyes egyénnel szemben nagyobb sikerrel járni, hanem az, hogy *mivel* fenyeget ez a két szabályfaj, mire való hivatkozással gyakorolja a psychikai kényszert.

Bizonyos, hogy e két szabályfaj mögött két teljesen különböző erő áll érvényesülésük biztosítéka gyanánt, a míg azonban a szabályt meg nem sértik, a míg engedelmeskednek neki, addig ez a két különböző erő egyaránt csak psychikai kényszert gyakorol az egyesekre, és így a köztük fennálló különbség nem annyira feltűnő. A mikor azonban a szabályt meg akarják sérteni, vagy már tényleg meg is sértették, a mikor tehát a szabály mellett érvényesülése garantiájaként álló erőnek működésbe kell jönnie, akkor igen hangosan jelentkezik a jog és a conventio közti különbség. A jogszabályok megsértését erővel is meg lehet akadályozni, és ha mindennek daczára sikerült őket valakinek áthágnia, úgy physikai erővel is végre kell hajtani azokat a következményeket, a melyeket a jogrend szabályainak a megsértésére előír. A conventionális szabály megsértésében sohasem fogja ezzel szemben az egyént physikai erő is akadályozni és a szabály áthágása esetén sem érheti őt más, mint társadalmi megvetés. Világos az elmondottakból az is, hogy a jog nem lévén azonos a leg-erősebb physikai erővel, a jogszabályt tényleg meg lehet sérteni a nélkül, hogy ezzel jogi természetét elvesztené és megszűnne jognak lenni; a jogsértés megakadályozására nem lehet mindig jelen a karhatalom, érvényesülni fognak azonban, ha kell physikai erővel is a jogrend által ezen esetre megállapított következmények. Bizonyos azonban az is, hogy minden ilyen jogsértés — különösen ha a szabálysértés esetére megállapított jogi consequentiák sem érvényesülnek — a fennálló jognak a gyengítését jelenti, mert egy olyan jog, a melyet nem követnek, a melyik nem bír érvényesülni, nem jog többé. Az ilyen esetek éppen azt jelentik, hogy az erő és a hatalom az illető jogszabály

mögül eltávozott és hogy más a ténylegesen érvényesülő jog, mint a papiroson írott; többé-kevésbé tehát egy új jog keletkezésének egyenetlik az útját. Ha ez a folyamat gyorsan és ezért a fennálló jognak élesen szembeszökő megsértésével, rögtön hatályonkívül helyezésével megy végbe, úgy azt mondjuk, hogy új forradalmi jog keletkezett, ha ellenben lassan, szinte észrevétlenül, a fennálló jognak nem ilyen egyszerre történt elgyengülésével következik be, akkor a szokás törvényrontó erejéről és desvetudóról beszélünk: a jog nem elég erős, hogy érvényesüljön, lassanként megszűnik tehát jognak lenni. És végül nem lehet a „leges imperfectae“ létezésének a tényét annak a bizonyítására felhozni, hogy a jog mögött sem áll ott mindig a fizikai hatalom. Egészen eltekintve ugyanis attól, hogy ezeket a „leges imperfectae“-ket is azért soroljuk a jogszabályok és nem a *pium desideriumok* körébe, mivel a legerősebb, a jogalkotásra képes hatalomtól származnak, egyáltalában nem is lehet azt mondani, hogy mögülik a fizikai kényszer gondolata teljesen hiányoznék. Az ilyen „lex imperfecta“ megsértését is joga, sőt kötelessége ugyanis a jogi parancsok végrehajtására rendelt szerveknek ha kell fizikai erővel is megakadályozni. Ha például az ölés tilalma nem is volna büntetési sanctióval ellátva, mégis minden egyes esetben, a mennyiben csak lehetséges volna, fizikai erővel is érvényt kellene neki szerezni. Amennyiben azonban az ilyen „leges imperfectae“ áthágása ennek daczára mégis sikerülne, úgy ennek — mivel a jogrend erre az esetre nem állapít meg semmiféle jogi consequentiát — természetesen minden további következmény nélkül kellene maradnia. Bizonyos másrészt, hogy mivel ezen jogszabályok mögött az előbb mondott okból kifolyólag a fizikai kényszer gondolata mindig sokkal csekélyebb mértékben érvényesül, mint egyéb jogi parancsoknál, annál fogva igen könnyen lehetséges, hogy az mögülik teljesen el is tűnik, a midőn természetesen ki is esnek ezen szabályok a jogszabályok köréből.¹ Ismételten hangsúlyoznunk kell ugyanis,

¹ Igen érdekes *Austin* nyilatkozata: „Declaratory laws, and laws repealing laws, ought in strictness to be classed with laws metaphorical or figurative: for the analogy by which they are related to laws imperative and proper is extremely slender or remote. Laws of imperfect obligation (in the sense of the Roman jurists) are laws set or imposed by the opinions of the law-makers, an ought in strictness to be classed with rules of positive morality. But though laws of these three species are merely analogous to laws in the proper acceptation of the term, they are closely connected with

hogy a jog nem más mint physikai erővel is biztosított rend és hogy fogalmának meghatározásánál a tényleges erőnek és hatalomnak a gondolatától elvonatkoztatni nem lehet.¹ Hiszen, a mint láttuk, öntudatlanul bár, Stammlernak is mindig a hatalmi kényszer és a tényleges érvényesülés mozzanata lebeg a szeme előtt, a midőn a jogról beszél, a miről az elmondottakon kívül az anarchismus kérdésére vonatkozó fejtegetései is meg fognak győzni.

* * *

Az elmondottakból nyilvánvaló, miszerint Stammler nem úgy határozza meg a jog fogalmát, mint az anarchisták, a kik hatalmi kényszert látnak benne és éppen azért kárhoztatják, mivel mindenféle erőszakot elítélnek. Stammler szerint ellenben a jogot csupán „érvényességi igénye“ különbözteti meg a sociális szabályozás egyéb fajaitól, és az, hogy tényleges erőt alkalmazzon, annyira nem tartozik a fogalmához, hogy lehetséges, miszerint az anarchisták által óhajtott conventionális szabályozás nagyobb tényleges kényszert gyakoroljon egyes esetekben az emberekre, mint a jogszabályok. Ha tehát Stammler most már az anarchismussal szembeni bírálatában következetes akarna maradni a jog fogalmáról szóló definitiójához, úgy arra az álláspontra kellene helyezkednie, miszerint a jog és a kényszer nem identikus fogalmak s ennél fogva elhibázott az anarchismusnak a törekvése, midőn abból a czélből, hogy a társadalmi életből a kényszert kiküszöbölje, a jogi szabályozás ellen fordul. Szerzónk azonban ezt az álláspontot egyáltalában nem teszi a magáévá, még pedig azért nem, mert a mint csodálatra méltó módon indokolja, a *lehetőség* ugyan megvan arra nézve, hogy a pusztán conventionális szabályozás alatt álló társadalomban éppen olyan erős kényszer érvényesüljön, mint a mai jogilag rendezett együttélés mellett, de ebből még nem következik, sőt egyáltalában nem valószínű, hogy *szükségképpen* tényleg is ugyanakkora erőszak fog benne érvényesülni s ezen kívül a kényszer

positive laws, and are appropriate subjects of jurisprudence.“ (John Austin: Lectures on Jurisprudence or the philosophie of positive law. Abridged from the larger work by Robert Champbell. Eleventh impression. London. 1909. 81. l.)

¹ Világos, hogy nem megfelelő a jog fogalmának az a közkeletű meghatározása, a mely szerint a jog az állam akarata. Az állam fogalma ugyanis a jog fogalmát már magában foglalja, úgy hogy ezen meghatározásnál a definiálandó ismét belekerül a definitióba.

ellensúlyozásának a lehetősége az egyesek részéről nagyobb a conventionális szabályozás, mint a jogi rendezés mellett.¹ Igen ám, de Stammler definitiója szerint az sem következik, hogy a pusztán conventionális társadalomban szükségképpen kevesebb kényszer fog érvényesülni, mint a maiban, és ez a fontos, mert ennek a constatalása az anarchizmus száfolatára éppen elegendő volna. Stammler azonban nem von le semmiféle consequentiát abból, hogy ő mást ért a jog fogalma alatt, mint az anarchizmus és sehol nem említi, hogy más valaminek a jogosult voltát akarja kimutatni, mint a mit ez az irány kifogásol. Úgy látszik tehát, hogy e tekintetben nincsen semmi eltérés közöttük és hogy tulajdonképpen maga Stammler is a tényleges erőszak gondolatát látja a jog „érvényességi igénye” mögött. Erre vall különben magának a megoldandó problémának a körvonalazása is: „A jogi kényszer problémája — mondja — abban rejlik, hogy a jogszabály a saját hatalma alá kényszeríti (!) az embereket, még akkor is, ha ezek nem akarják.” „Az én szabályom szerint te nekem alá vagy vetve. Vagy engedelmesskedel (!) . . . vagy pedig erőszakot alkalmazok (!)! Ez a jogi kényszernek az értelme.”² „A jog objektív érvényességre való igényének — mondja továbbá egy másik helyen — erőszakkal kell megvalósulnia . . .”³

Stammler jogphilosophiájának az anarchizmussal szemben elfoglalt álláspontját tárgyaló fejtegetéseinknek már az elejére oda állíthatjuk tehát az elmondottak alapján azt az alternatívát: hogy *vagy* el fog térni szerzőnk a jog fogalmáról szóló definitiójától, és amire az előjelek is mutatnak, tulajdonképpen a tényleges kényszer szükségességét igyekszik majd igazolni, a mi a jogról szóló fogalom meghatározásának feladását jelenti, *vagy* pedig ha az említett előjelek daczára mégis hű marad hozzája, akkor meg már „a limine” vissza kell utasítanunk a jog léte helyességére vonatkozó fejtegetéseit; a jog fogalmáról szóló felfogása ugyanis, a mint láttuk, a maga egészében helytelen lévén, ezen az úton sohasem juthatna el a jogi szabályozás létezésé helyességének a bebizonyítására, mert hiszen a jog tulajdonképpen nem az, a minek ő definiálja. Egészen eltekintve attól, hogy hibájául kellene ezen utóbbi esetben azt is felrónunk, hogy nem veszi észre, miszerint a jog fogalmára vonatkozó definitiója folytán már a kiindulópontnál más csapásból indul, mint az anarchizmus.

¹ W. u. R. 529—530. II.

² W. u. R. 527. I.; 528. I.; 531. I.; 555. I.

³ W. u. R. 488. I.

Lássuk azonban ezek után, hogy milyen okfejtés segítségével indokolja tehát a jogi kényszer létének a szükségességét. Kiindul abból, hogy a szociális élet szabályozására a külső szabályozás három faja, az önkény, jog és conventio közül az önkény nem lehet alkalmas eszköz, mivel subjectiv tetszésen alapulván, az általa gyakorolt kényszernek az objectiv helyességét igazolni nem lehet.¹ A conventionális szabályozás jogosult volta ezzel ellentétben minden kétségen felül áll Stammler szerint, mert hiszen a conventio csakis azokra nézve akar érvényességgel birni, a kik önként, saját beleegyezésükből alávetik neki magukat.² Vitás tehát csupán a jogi szabályozás létének a helyessége lehet. A jogszabályok ugyanis nem az egyesek önkéntes beleegyezésére támaszkodnak, hanem érvényességi igényükben benne van a kényszernek a gondolata, a minek folytán kényszerparancs jellegükre nézve a többi erőszakos hatalmi parancscsal egyenlő megítélés alá esnek.³ Ennek folytán természetesen határozottan hátrányban vannak a conventionális szabályokkal szemben, a miért is, ha a conventióval mindazt el lehet érni, a mit a jogi rendezéssel, azon esetben a jogi szabályozás létének nincsen semmi jogosultsága és feltétlenül az anarchismus álláspontjának kell igazat adnunk. Ha tehát az anarchismussal szemben a jog létezésének a szükségességét igazolni akarjuk, úgy be kell bizonyítanunk, hogy a jog nemcsak annak az eredménynek az előidézésére alkalmas, amire a conventio, hanem hogy alkalmasság tekintetében a conventionális szabályozással szemben egy bizonyos pluszt képvisel, arra is alkalmas, a mit ennek segítségével elérni nem lehet, nemcsak használható eszköz valamely helyes cél elérésére, hanem egyenesen nélkülözhetetlen.⁴

A mi Stammlernak ezen kiindulópontul választott tételeit illeti, azoknak az igazsága nem olyan magától értetődő, mint azt szerzünk hiszi. Nem olyan könnyű először is belátni azt, hogy miért volna az önkény feltétlenül helytelen. Hiszen Stammler definitiója szerint az önkényes parancs fogalma nem jelent még helytelenséget, hanem

¹ W. u. R. 531. l.

² W. u. R. 527. l.; 532. l.; 551. l.

³ W. u. R. 527. l.; továbbá W. u. R. 532. l.: „Das Recht bedeutet in dem Zwangscharakter seiner Gebote das Gleiche wie alle anderen Gewaltmassregeln und fremdartigen Machtbefehle; indem es dieses unerfreuliche Moment als integrierenden Bestandteil seiner selbst in die Regelung des sozialen Lebens hineinführt.“

⁴ W. u. R. 532. l.; 551. l.

csupán a külső szabályoknak azt a típusát kell alatta értenünk, a melyik az alávetettekre nézve feltétlenül érvényes akar lenni, de a melyhez a szabályalkotó magát kötni nem akarja. Az sem olyan kézenfekvő továbbá, hogy miért lenne a conventionális szabályozás léte viszont okvetlenül helyes, úgy hogy nem is szorulna indokolásra. Hiszen mindezen helyeslést vagy helytelenítést kifejező értékelő ítéletek felállításához egy bizonyos értékmérőre volna szükségünk, a melyhez az önkényes parancsokat és conventiót hozzámérjük. Stammler azonban nem tartja szükségesnek, hogy egy ilyen mértéket megjelöljön. Azt sem lehet minden indokolás nélkül elfogadnunk, hogy a jog a conventionális szabályozással szemben hátrányban volna annak folytán, hogy benne „integrans alkatrészként“ a kényszernek „visszataszító momentuma“ érvényesül.¹ Miért volna a kényszer okvetlenül helytelen? Azért, mert az egyeseknek kellemetlen? Hiszen ez eudemonistikus értékelés volna, a mit pedig Stammler annyira kárhoztat. És hogyha a kényszer gondolata annyira helytelen, úgy a conventionális szabályozást is helyteleníteniünk kell, mert hiszen Stammler definiója szerint a conventionális szabályozás is igen erős tényleges kényszer kifejtésére képes. És másrészt a jog „érvényességi igényét“ nem szabadna egyértelműnek venni a kényszerrel. Úgy látszik azonban, hogy Stammler a saját fogalom meghatározásával ellentétben a conventionális szabályozásban a tényleges kényszer momentumát nem akarja észrevenni, míg a jogszabályban ezen elemet integráló fogalmi alkatrészként bennerejlőnek látja.

Habár azonban a jogi szabályozás a bennerejlő kényszer gondolata folytán hátrányban is van Stammler szerint a conventionális szabályozással szemben, mindazonáltal létezése jogosult azért, mert a conventionális szabályokhoz képest egy bizonyos alkalmassági pluszt képvisel, olyan helyes célok elérésére is alkalmas, a mire a conventio nem, vagyis ezen célok szempontjából nélkülözhetetlen. A conventionális szabályozás ugyanis nem minden körülmények között képes szerzőnk szerint arra, hogy társadalmi életet konstituáljon. Vannak minden társadalomban conventióra, szabad megegyezésre képtelen egyének — csecsemők, örültek, betegek, elagottak, stb. — ezek számára a conventionális szabályozás nem tenné lehetővé a szociális létet. Ha tehát a társadalmi együttélésnek más formája nem volna, mint a conventionális szabályozás alatt álló társadalom, úgy

¹ W. u. R. 532. 1. — Lásd a 3. jegyzetet a 21. oldalon.

ezen egyének a sociális életből ki volnának zárva.¹ A jogi szabályozás ellenben ezen egyének számára is lehetővé teszi Stammler szerint a társas együttélést. „A jogi szabályok szuverén önhatalommal állapítják meg ugyanis, — mondja, — hogy ki legyen uralmuknak alávetve és hogy ki tartozzék e szerint az illető sociális egyesüléshez. A dolog tehát nem függ a társadalmi életben résztvevő egyéneknek az empirikus tulajdonságaitól. A jogi kényszerparancs ennek folytán helyes eszköz arra, hogy minden elgondolható emberi egyesülést constituálhasson. És ebben rejlik a jogi kényszernek a jogosultsága.“² Minthogy a jogi szabályozás akkor is képes társadalmi életet constituálni, a mikor a conventió erre teljesen képtelen, azért a jogi kényszer nélkülözhetetlen. Az az előny tehát, a melylyel a jogi szabályozás szemben a conventionálissal rendelkezik, az ő „általános alkalmazhatósága“.³

Ez az az indokolás, amelylyel szerzünk a jog léte helyességét feltétlenül beigazolni gondolta. Okoskodásával szemben mindenekelőtt felmerül az a kérdés, hogy a jog „érvényességi igényét“ indokolta-e vele, vagy pedig a tényleg alkalmazott kényszert? Ha a conventióra képtelen csecsemőket, örült, beteg stb. egyéneket a conventionális szabályozás nem képes társadalmi életre bírni, úgy világos, hogy ezen embereket a jog „érvényességi igénye“ sem fogja sociális együttélésre vezetni, hanem csupán a tényleg alkalmazott physikai kényszer. Nyilvánvaló tehát, hogy szerzünk ismertetett okfejtése a jog létezésének jogosult voltát a Stammler szerinti definitio értelmében nem indokolja, hanem csupán a tényleges kényszer alkalmazásának a szükségessége mellett szolgáltat bizonyítékot. Beigazoló-dott tehát a fentebb felállított alternatívának első esete, Stammler ugyanis eltér a jog fogalmáról szóló definitiójától és tulajdonképpen az anarchistáknak a jog lényegéről vallott felfogását tartván szem előtt, a tényleges kényszer szükségességét igazolja.

Minthogy azonban szerzünknek a jogról szóló fogalom-meghatározása, a mint láttuk a maga egészében helytelen, ezen eltérés tőle nem mondható szerencsétlenségnek. A kérdés most már csak az, hogy sikerült-e tehát Stammlernek a jog létét azon felfogás értelmében, a mely a physikai erő gondolatát integrans fogalmi alkatrészének látja, helyesen megindokolnia.

¹ W. u. R. 553. l.; 556. l.; 563. l.

² W. u. R. 554. l.

³ W. u. R. 556. l.

Ahhoz, hogy valamit helyeseljünk vagy helytelenítsünk, a mint azt már fentebb egyízben említettük, egy bizonyos *értékmérőre* van szükségünk, a melylyel az illető dolog helyességét vagy helytelenségét megmérhessük. Stammlernek van is egy ilyen helyességi értékmérője a „*sociális ideál*“ képében. Ennek a segítségével kellene tehát a jog létezésének a helyességét is megítélnie. Semmivel sem indokolható ezért már az az eljárása sem, hogy daczára annak, hogy egy ilyen végső értékmérőt megjelöl, mégsem ennek az egyszerű alkalmazásával, hanem a fent ismertetett önálló okoskodás alapján akarja a kérdést eldönteni.¹ Ez az eljárása pedig annál is csodálatosabb, mivel a „*sociális ideált*“ kifejezetten és erősen hangsúlyozva mint a „*sociális élet feltétlen végczélját*“, mint a *sociális élet helyességének* a megítélésére *kizárólag* alkalmazható mértéket állítja oda. Azon kérdésnek az eldöntését, hogy létezen-e egyáltalában *sociális élet* nem bizza ugyan a *sociális ideálra*, annak a megítélését azonban, hogy a *sociális élet létezendőségének* a feltételezése mellett helyes-e vagy helytelen-e egy *concret társadalmi élet*, *kizárólag* a *sociális ideál* számára kívánja fenntartani.² A jog léte helyességének a kérdése pedig nyilvánvaló, hogy ezen utóbbi megítélés keretébe tartozik. A *sociális szabályozásnak* az önkényes parancsokon kívül még két módja is lévén, a jog és a *conventio*: valamely *concret társadalmi élet* helyes vagy helytelen volta ugyanis attól is függhet, hogy a *sociális szabályozás* melyik módja érvényesül benne. Nyilvánvaló tehát, hogy Stammler önmagával jut ellentétbe, ha ezen kérdésnek az eldöntését ennek daczára mégis kivonja a *sociális ideál* illetékessége alól. Nem tartozik jelen értekezés keretébe annak a kimutatása, miszerint Stammlernek már az az eljárása is tökéletesen indokolatlan, hogy a *társadalmi élet* számára egy külön értékmérőt állított oda a „*sociális ideál*“ képében,³ hangsúlyoznunk kell azonban, hogy még sokkalta helytelenebb az anarchismus problémájának tárgyalási módjából következő azon felfogása, a mely szerint most már magának annak a kérdésnek az

¹ Művében a jog léte helyességének az igazolása, W. u. R. V. Buch. Zweiter Abschnitt. „Begründung des Rechtszwanges“ (524—571. ll.) egyenesen megelőzi a *sociális ideál* levezetését W. u. R. V. Buch. Dritter Abschnitt: Sozialer Idealismus. (572—640. ll.)

² Lásd W. u. R. 588—613. ll.

³ Lásd erre vonatkozólag a Magyar Jogászegylet 1911. évi ápr. 22-iki teljes ülésében tartott felolvasásomat Stammler helyes jogról szóló tanáról. (Magyar Jogászegyleti Értekezések III. köt. 23. füz.)

eldöntésére is, hogy helyes-e valamely concret társadalmi élet, két mérték szükségeltetnék: egyrészt a sociális ideál, másrészt pedig egy ettől teljesen független megfontolásban szereplő érv külön annak az eldöntésére, hogy helyes lehet-e a társadalmi élet, ha benne mint szabályozó forma a jogi rendezés érvényesül. — A mi azonban Stammler felfogásában a legmeglepőbb, az az, hogy daczára annak, hogy a jog léte helyességét nem a „sociális élet feltétlen végcéljához“ mérte, — hiszen csak későbbi fejtegetései során vezeti egyáltalában le a sociális végcél gyanánt a sociális ideált, — mégis azt állítja, hogy a jog léte ezen végcélznak megfelel, ezen végső cél előmozdításának szükséges eszköze.¹ Mindenesetre furcsa a jogról azt állítani, hogy alkalmas valamely célnak az előmozdítására, mielőtt még magát ezt a célt ismernék. És egyáltalában nem meggyőzőek Stammlernak azon fejtegetései, a melyekkel ezt a felfogását indokolja. A jog léte, — úgy okoskodik szerzőnk, — okvetlenül meg fog felelni a sociális élet végcéljának, bármiben is találjuk azt fel.² A társadalmi élet végcélja ugyanis csupán egy általános érvényű, vagyis minden kigondolható emberi társadalomra érvényes, egységes és absolut legfelső szempont lehet. Éppen azért a sociális élet constituálására sem lehet egyedüli helyes eszköz egy olyan szabályozási forma, a mely mint a conventio, csakis bizonyos empirikus tulajdonságokkal bíró emberek társas együtt élését képes létrehozni. Az általános érvényű, minden kigondolható emberi társadalomra érvényes végsőcélnak okvetlenül megköveteli egy olyan szabályozási forma létezését, a mely tekintet nélkül az egyesek tulajdonságaira, bármiféle embereket is sociális életre egyesíthet, a mely tehát az általános alkalmazhatóság tulajdonságával rendelkezik. „Kizárólag a conventionális szabályozás alatt álló társadalmak által, — mondja, — nem valósítható meg a sociális élet törvényszerűsége.“³ Mert: „nem lehet egy minden sociális életre irányadó egységes szempontot elismerni, és azt követni akarni — és emellett egy a concret valóságban lehetséges sociális életet félretolni, vagyis alá nem vetni ezen általános érvényű néző-

¹ W. u. R. 552. l.; 557. l.; 562. l.; 571. l.

² W. u. R. 562. l.: „So ist der Rechtszwang niemals zu entbehren. Er ist eine notwendige Bedingung zur Ermöglichung der Gesetzmässigkeit im sozialen Leben. Wie immer man das Grundgesetz fassen möge, ob eudämonistisch oder ethisch . . .“

³ W. u. R. 554. l.

pontnak.¹ — Úgy látszik, tehát, hogy Stammler akképpen fogja fel a dolgot, miszerint abban az esetben, ha a jogi szabályozás alatt álló társadalmakat a szociális végcélnak megfelelő, vagyis helyes társadalmaknak el nem ismerjük, úgy nem alkalmaztuk reájuk a végső szociális értékmérőt annak „általános érvényű“ volta daczára. Nem kell azonban felednünk, hogy a szociális végcél általános érvényű mivolta csupán azt jelenti, hogy minden szociális élet helyesége vagy helytelensége megbirálható az ő segítségével, a miből még egyáltalában nem következik, hogy minden szociális élet meg is felel neki, hogy minden elgondolható társadalmi élet képes is ezt a végső célt megközelíteni. Ha tehát a concret valóságban lehetséges olyan szociális élet is, a mely ezen szociális végcél gondolatának meg nem felel, ez még nem jelenti a végső értékmérő általános érvényű voltának csorbulását. A jogi szabályozás „általános alkalmazhatósága“ pedig nem fejez ki egyebet, mint azt, hogy a jog akármilyen empirikus tulajdonságú embereknek társas együttélését képes létrehozni, vagyis ott is alkalmas szociális lét constituálására, a hol erre a conventio nem alkalmas, a conventióra képtelen egyének esetében. Hogy azonban a jog által constituált társas élet a helyes szociális lét feltételeinek is megfelel-e, az még ebből a megállapításból nem következik, és ez a kérdés nem is dönthető el addig, a míg a helyes szociális élet mértékét, — vagyis a Stammler-féle tan értelmében a szociális ideált, — nem ismerjük. Elgondolható ugyanis, hogy minden a jog által constituált társadalmi élet, éppen azért, mert a jog constituálta, helytelen. Ebben az esetben az, hogy a conventióra képtelen egyének csupán jogi szabályozás mellett képesek szociális életet élni, nem jelentene egyebet, mint azt, hogy egyáltalában nem képesek a szociális végcélnak megfelelő társadalmi életre. Az pedig, hogy a conventionális szabályozás csakis bizonyos empirikus tulajdonságú egyének számára teszi lehetővé a szociális létet, még egyáltalában nem zárja ki azt, miszerint a szociális ideálnak mint a társadalmi élet szabályozási módja, egyedül és kizárólag a conventionális rendezés feleljen meg.

Nem lehet tehát elfogadni Stammlernak azt a felfogását, mely szerint akármiben álljon is a helyesség végső értékmérője, a jogi kényszer léte meg fog felelni neki. Sőt ellenkezőleg igen nehéz elképzelni egy olyan értékmérőt, a melynek az az indokolás, a melylyel szerzőnk a

¹ W. u. R. 556. I.

jog léte szükségességét bizonyítja, megfeleljen. Mert mit is jelent tulajdonképpen a jog általános alkalmazhatósága, a miben Stammler a jogi kényszer szükségességét és helyességét találja? Azt, hogy a jog a conventióra képtelen egyének, örültek, csecsemők stb. számára is lehetővé teszi a sociális létet. E szerint tehát, csakhogy ezen conventióra képtelen egyének is társadalmi életet élhessenek, indokolt, hogy az összes többi emberek viseljék a jogi kényszer nyomását. A minek a helyes voltát nem lehet olyan könnyen belátni. És éppen olyan joggal lehetne éppen ellenkezőleg úgy okoskodni, hogy inkább egyáltalában ne éljenek azok, a kik conventióra képtelenek, sociális életet, csakhogy a jogi kényszer alól az emberiséget felszabadítani lehessen.

De továbbá abból, hogy a conventióra képtelen egyéneknek a jogi kényszerre szükségük van, egyáltalában nem következik, hogy most már a conventióra képes egyénekkel szemben is indokolt a jogi szabályozás alkalmazása. Sőt ellenkezőleg Stammler indokolásából éppen az következne, hogy alkalmazzuk tehát a jogi kényszert a conventióra képtelen egyénekkel, de semmi esetre se azokkal szemben, akik conventióra képesek. Stammler megokolása szerint a jog uralmát a szabad megegyezésre képes emberek felett sehogy sem lehetne indokolni. És így teljesen jogosult egyik bírálójának, Kantorowicznak, az a gúnyos felkiáltása, hogy: „Íme indokolva van a jog, mint megfelelő életforma — a gyermekek és bolondok számára!“¹ Igaz ugyan, hogy Stammler tiltakozik az ellen a consequentia ellen: „Nem fogadható el — mondja — az a felfogás, hogy a társadalmi létet akképpen állítsuk össze, miszerint a társadalomtagok egy részére a jogi kényszer fennálljon, a másik rész ellenben kizárólag szabad conventionális szabályok alatt éljen.“² Ezen nézete támogatására azután a czáfolni próbált felfogás keresztülvitelénél fellépő egyik akadályra mutat rá.³ Abban az esetben ugyanis, — így okoskodik, — ha a conventióra képes egyéneket ki akarjuk venni a jog uralma

¹ Kantorowicz: Zur Lehre vom richtigen Recht. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. II. Bd. 1. H. 1908.

² W. u. R. 564. 1

³ Ez az eljárása különben ellentétben van a causális és a teleologikus nézőpontok egymástól való függetlenségéről vallott felfogásával, a mely szerint a keresztülvihetőség és a helyesség kérdése egymástól tökéletesen elkülönítendő. E szerint valamely elv helytelenségének a bizonyítására nem szabadna felhozni a keresztülvitelénél fellépő akadályokat. — L. erre vonatkozólag bővebben fennebb, 24. old. a 3. jegyzetben említett Magyar Jogászegyleti értekezésemet.

alól, felmerül az a kérdés, hogy kik tehát azok, a kik conventióra képesek, és ki határozza meg azt, hogy mely egyének tartoznak a conventióra képtelenek csoportjába. Ezt szerinte csakis a jog dönthetné el, mivel a kérdést az alávettettek beleegyezésétől függetlenül kellene eldönteni. A jog feladata volna tehát megállapítani azt a korhatárt (pl. 18. vagy 20-dik életév) és azokat a többi feltételeket, a melyeknek betöltése mellett valaki conventióra képessé válik. Ezáltal azonban a conventióra képes egyének is a jog elismerésétől nyernék conventióra való képességüket, vagyis maguk is a jogrend uralma alá kerülnének, mert hiszen a jogrend mondaná ki, hogy ők nem tartoznak a jog uralma alá. Az a követelés tehát, — erre az eredményre jut Stammler, — hogy a conventióra képes egyéneket csupán conventionális szabályoknak vessük alá, azt jelentené, hogy egy olyan jog uralma alá helyezzük őket, a mely őket a jogi szabályozás alól mentesíti. A mikor is nem a jog uralma alól volnának kivéve, hanem egy bizonyos meghatározott tartalmú jognak lennének alávettve. Ez a kérdés tehát már nem a jog léte helyességének a problémájához tartozik, hanem ahhoz, hogy mi a helyes jogi tartalom.¹ Stammler ezen érvelésének a hibája abban rejlik, hogy a szerint a jogra okvetlenül szükség volna abból a célból, hogy a szabad megegyezésre képeseket kijelölje és ezáltal a conventióra képes és erre képtelen egyének megkülönböztetését lehetővé tegye. A mely felfogás annál kevésbbé mondható helyesnek, mivel az a követelmény, a mely ellen Stammler érvel, nem is akképpen hangzik, hogy azokra, a kiket a jog conventióra képeseknek elismer, ne terjedjen ki a jogi szabályozás, hanem hogy azokra ne terjedjen ki, a kik *tényleg* conventióra képesek, tekintet nélkül arra, hogy ezt a jog elismeri-e vagy sem. Szabad megegyezésre képesek és képtelenek között ugyanis a jog segítsége és útmutatása nélkül is különbséget tudunk tenni. Hiszen a szabad megegyezésre való képesség az egyéneknek nem jogi, hanem természeti tulajdonsága. Ennek alapján azután míg egyrészt a conventióra képtelen egyénekre nézve el kellene ismerni a jogi kényszer jogosultságát, addig másrészt minden olyan jogszabálynak, a mely a szabad megegyezésre képes egyénekre vonatkoznék, nemcsak a tartalma, hanem már maga a léte is indokolatlan volna. Helytelen volna tehát a conventióra képes egyének felett még egy olyan jogszabálynak az uralma is, a mely

¹ W. u. R. 564—567. l.

éppen a jogi kényszer alól akarná mentesíteni őket. Egyszóval az az okoskodás, a melylyel Stammler a jog létét indokolni törekszik, a mint mondtuk, legfeljebb a conventióra képtelen egyének feletti jogi uralom szükségességét bizonyítja.

De sőt ha el is fogadnók azt az állítását, a melyet az előbbieken visszautasítottunk, és a mely szerint csak a jog határozhatja meg, hogy kik a conventióra képesek és így magának a jognak kellene a szabad megegyezésre képes embereket a jogi uralom alól mentesíteni, a miáltal ezek tulajdonképpen ismét a jog uralma alá kerülnének, még ebben az esetben is csupán egy olyan *tartalmú* jogrendszer létének a szükségessége volna, a Stammler-féle indokolás szerint bizonyítva, a mely a conventióra képes embereket a jog uralma alól felszabadítja. Azt hisszük, hogy egy ilyen jogrendszer ellen az anarchizmusnak se lehetne sok kifogása, hiszen ez a jog alig jelentene egyebet, mint az anarchista tanoknak törvénybeiktatását.

És Stammler igen téved, ha azt hiszi, hogy ezáltal nem csak egy bizonyos tartalmú jogrendszernek, hanem általában a jog létének a helyességét bizonyította be. Stammler ezen felfogásával szemben méltán felvethetjük azt a kérdést, hogy lehet-e egyáltalában a jog létét, tekintet nélkül a tartalomra, feltétlenül indokolni? Véleményünk szerint nem. És szerzõnknek az az okoskodása is, a mely szerint a jog léte azért helyes, mert conventióra képtelen egyének nélküle társadalmi életet nem élhetnének, csupán egy olyan tartalmú jogrendszer helyességét bizonyítja, a mely ezen szabad megegyezésre nem képes emberek szociális létét tényleg biztosítja. Mert hiszen képzelhető olyan tartalmú jog is, a mely a conventióra képteleneket éppen maga zárja ki a társadalomból. Pedig ha a jog léte csupán azért indokolt, mert a conventióra képtelenek szociális életének constituálásához nélkülözhetetlen, úgy csakis az olyan tartalmú jog léte jogosult, a mely erre tényleg alkalmas és nem alkalmatlan. Egyáltalában nem sikerült tehát Stammlernek az a törekvése, a mely oda irányult, hogy a jog létének a feltétlen helyességét, tekintet nélkül minden tartalomra, igazolja. És ezen törekvés nem is járhat sikerrel azért, mert a mint ismételjük, a jogi kényszer pusztán létének a helyessége tekintet nélkül a tartalomra ki nem mutatható. A jogi kényszer ugyanis csupán eszköz a jogi tartalom megvalósítására, vagy a mint fennebb a jog fogalmának a meghatározásánál mondtuk, a physikai kényszer csak mint a szabály érvényesülésének a garanciája áll a jog mögött. Hogy ezen kényszer alkalmazása

helyes-e vagy sem, az első sorban attól függ, hogy helyes-e maga a jogi tartalom, a melynek mint megvalósítandó czélnek a kényszer csak eszköze. Ha ez a tartalom helytelen, úgy ezen cél szolgálata is az. Vagyis helytelen jogi tartalom mellett a jogi kényszer alkalmazása nem lehet indokolt. Pusztán a jogi kényszer helyességét, elvonatkoztatva minden tartalomtól, nem lehet tehát kimutatni. Helytelen jogszabályok mellett a jogi kényszernek a léte is helytelen. És különben is ha a jognak már a pusztá léte helyességet jelentene, úgy mi értelme volna a helyes jog keresésének? Mit jelentene ezen felfogás mellett a helytelen jog fogalma? Egy olyan jogot, a melynek a tartalma helytelen, de a léte helyes, vagyis a helytelenség létének a helyességét, a mi ellentmondás. És a mennyire igaza van Stammlernak akkor, a midőn akképpen okoskodik, hogy abban az esetben, ha az anarchismus tanításainak igazsága volna, vagyis ha állana az, hogy a jognak már a pusztá léte helytelenséget jelent, úgy nem volna semmi értelme a helyes jog keresésének, éppen annyira nincsen igaza, a midőn a jog létét tekintet nélkül a tartalomra, feltétlenül indokolni akarja. Mert a fenti okoskodás meg is fordítható, és teljes joggal mondhatjuk azt is, hogy a mennyiben a jognak már a léte is helyes, úgy sincsen semmi jogosultsága a helyes jog keresésének, mert hiszen ezen felfogás mellett ellentmondás helyes és helytelen jogot különböztetni meg. Stammler ezt az ellentmondást nem veszi észre. Tanításának végcélja a helyes jog megállapítása, daczára annak, hogy feltétlenül, a tartalomra való tekintet nélkül helyesnek tartja a jog létezését. Ezen ellentmondás erősen érezhetővé válik akkor, ha arra a kérdésre keresünk Stammler műveiben feleletet, hogy vajjon annak az eldöntése után, miszerint valamely jogszabály helytelen utasításokat tartalmaz, helyes-e ezen helytelen utasításokat megvalósítani, helyes-e követni a helytelen jogot, vagy talán ellenkezőleg helyesebb a helytelen jognak a megsértése? Stammler ugyanis nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a jogot minden körülmények között meg kell tartani: „Itt a zsoltáríró szavát kell megfogadni, — mondja, — a jognak jognak kell maradnia.“¹

¹ R. R. 105. l.: „... soll der Richter und Beamte inhaltlich ungerechte Gesetze des Staates zur Ausführung bringen? ... Es ist des Gesetzgebers Pflicht, vor allem jederzeit auf der Wacht zu stehen, um einen nötigen Fortschritt zum rechten Rechte zu wahren ... Solange jedoch diesem Wollen des richtigen Rechtes im Inhalte der überlieferten Ordnung nicht willfahrt ist, so mag auch mit Grund ein

Azt azonban, hogy a jogot semmiesetre sem szabad megszegni, úgy értelmezi, hogy a míg érvényben van, a míg új jog hatályon kívül nem helyezte, addig ne sértsük meg. Önmaga elismeri másrészt, hogy a jogot jogsértéssel is érvényen kívül helyezhetjük, sőt elismeri ennek a jogosultságát: „megtörténhetik, — mondja, — hogy a helytelen jog *illegális* módon küszöböltetik ki . . . Legyünk azonban óvatosak ezen lehetséges eszköz alkalmazásával.“¹ Egy szóval Stammler tiltja és elítéli a jogsértést, de azért megengedi, sőt kellő óvatosság mellett helyesnek is találja a jognak jogsértés útján való hatályon kívül helyezését. És nem egy helyéből kitűnik még, hogy a jogrend parancsainak a megtartását, — ellentétben először idézett nyilatkozataival, — nem tekinti a legfelső célnek, hanem a jogot is csupán egy emberi célok szolgálatában álló eszköznek tartja.² A mely utóbbi felfogásában teljesen igaza is van. A jog léte csupán akkor jogosult, ha az emberi célokat szolgálja. Van egy magasabb rendű érdek, mint a jog parancsainak a betartása. És ezen magasabb szempont a jog megsértését, — ha ez a jogsértés a belőle származó összes, esetleg káros következmények figyelembe vétele mellett is az emberi célok előmozdítására szolgál, okvetlenül indokolja. Sohasem fogunk tehát példának okáért magasabb emberi szempontból helytelennek bélyegezni egy forradalmat, a mely az emberiség nagy céljait előre vitte, csupán azért, mivel a fennálló elavult jog fejlődést gátló parancsait megsértette. Sohasem fogjuk oktalannak nevezni azt a szokásjogot, a mely valamely helytelen jogszabály érvényesülését megszüntette csupán azért, mivel maga is csak jogsértések árán jöhetett létre. És nem fogjuk a törvényt felfüggesztő szükségrendeleteket bölcséleti szempontból is helyteleneknek itélni, csak azért, mert az

beliebiges Abgehen von der letzteren nicht zugestanden werden. Hier gilt des Psalmisten Wort: Recht muss doch Recht bleiben.“ Továbbá R. R. 110. l., a hol idézi Sokratest: „Oder wähnest du, dass ein Staat als solcher bestehen könne, . . . in welchem Sprüche, die gefällt worden, keine Kraft haben, sondern durch einzelne Menschen ungültig gemacht und vereitelt werden?“ L. még R. R. 107. l.

¹ R. R. 106. l.

² Például R. R. 7 l., a hol a formalistikus jogász szemléletet azért hibáztatja, mert: „Er nimmt eine gesetzte Norm als das oberste Gebot, ohne ihre notwendige Eigenschaft, ein blosses Mittel zu sein, in seinem Urteile zu beachten.“ — R. R. 34. l.: „Das Recht als höchstes Gesetz ist dass grösste Unrecht. Es ist eine Bedingung und nicht das Ziel, ein Mittel und nicht der Endzweck. Továbbá: R. R. 11. l.; 117. l.; W. u. R. 141. l.; 178. l.; 572. l.

alkotmány kibocsátásukat esetleg szigorúan tiltja, és a mint sir Robert Peel mondta: „A kormányok mindig gyakorolni is fogják e jogot, habár az alkotmány szerint nem is illeti meg őket, miután bíznak az emberek józan eszében, hogy a parlament fel fogja őket menteni, ha meggyőződik a rendelet szükségességéről.”¹ Képzeltető jogszabály, a melynek a szigorú betartása a társadalom életébe kerülhet. Nem lehet legfőbb elv tehát a jog érvényre juttatása. Stammler tehát véleményünk szerint túllőtt a célon, a midőn az anarchizmussal szemben a jog létének a feltétlen helyességét akarja bizonyítani, tekintet nélkül a tartalomra. Az anarchizmussal szemben teljesen elegendő lett volna annak a kimutatása, hogy habár a helyesség nem is fogalmi kelléke a jognak, mindazonáltal a jognak pusztá léte még helytelenséget sem jelent.

Stammlernak azonban nemcsak hogy azt nem sikerült az anarchizmussal szemben bebizonyítania, hogy a jognak már a pusztá léte helyes, hanem még ezen utóbb említett tételnek, hogy t. i. a jogi kényszer léte önmagában nem jelent helytelenséget, az igazságát is csak igen szűk körre volt képes kimutatni. Hiszen az ő okoskodásának az értelmében csupán a conventióra képtelen egyénekre vonatkozó jogszabályokról lehetne belátni, hogy létezésük nem helytelen. A conventióra képes emberek felett pedig legfeljebb csak egy olyan tartalmú jogszabály uralma lenne indokolt, a mely ezen szabad megegyezésre képes embereket a jogi uralom alól mentesíti. Az ezen szűk körön kívül fekvő jogszabályoknak már a pusztá léte is helytelen volna azonban a Stammler-féle okfejtés consequentiájaképpen. Mert hiszen szerzünk, a mint láttuk, éppen abból indul ki, hogy a jognak már a fogalmában benne van a kényszernek a „visszataszító momentuma“, a miért is a jog a conventióval szemben feltétlenül hátrányban van, és a jog léte ennek következtében csakis akkor indokolt, ha olyan helyes célok előmozdítására is képes, a melyekre a conventio alkalmatlan. A miből azonban következik az is, hogy a nem conventionalis, hanem jogi szabályozás alkalmazása éppen csakis olyan célok szempontjából jogosult, a melyeknek az elérésére conventio nem alkalmazható. Ilyen cél gyanánt azonban Stammler csupán a szabad megegyezésre képtelen emberek társadalmi életének a consti-

¹ Todd: A parlamenti kormány Angliában. I. k. Idézi Nagy Ernő: Magyarország közjoga. VI. kiadás. (Budapest. 1907.) 358. l.

tuálását tekinti. Egyéb célok elérésére alkalmazott jogi kényszernek a léte e szerint tehát helytelen volna.

Téves azonban már Stammlernak az a kiindulópontja, hogy a jogi kényszer önmagában véve „visszataszító” volna. A jogi kényszer csupán physikai erőt jelent, a mely önmagában véve még nem helytelen. Erőt, physikai kényszerítést alkalmazni csakis az ellen lehet, a ki maga is erővel áll ellent, vagyis maga is erőt alkalmaz; a ki önként engedelmeskedik, azzal szemben nem érvényesülhet kényszer. A jogi kényszernél is tulajdonképpen kétoldalú erőszakról lehet tehát csupán szó, itt is két kényszer áll egymással szemben, hogy miért kelljen e kettő közül mindig a jogot védő erőt kárhoztatni, azt nem lehet belátni. Azért, mert rendes körülmények között ez az erősebb? De hiszen ez azt jelentené, hogy nem azt nézzük, hogy kinek van igaza, hanem helytelenítjük egyszerűen az erősebbet, csupán azért, mert erősebb. A mi nyilvánvalóan teljesen indokolatlan eljárás lenne. A kérdés az, hogy az egymással szemben álló két erő közül melyiknek van igaza, melyik áll a helyes cél szolgálatában. És ha helytelenítjük azt, hogy az egyik ember a másik ellen kényszert alkalmaz, úgy tulajdonképpen csak azt a kényszert akarjuk elítélni, a mely jogosulatlanul alkalmaztatik. Avagy ki mondaná, hogy az életünkre törő gyilkossal szemben nem szabad kényszert alkalmazni, nem szabad erővel is védekezni? A helyes célok szolgálatában mindenesetre indokolt a kényszer, hiszen a minék a helyes voltát felismertük, annak az érvényesülését is biztosítanunk kell. Ellentmondás volna azt állítani, hogy helyes ugyan valami, de azt a helytelen irányban érvényesülő erővel szemben keresztülvinni nem kell, vagyis helyes a cél, de helytelen az, hogy, meg is valósítsuk.

És a fentiek értelmében az anarchista társadalomban is szükség volna legalább egy irányban a kényszerre, vagyis legalább egy jogszabályra: azt az elvet ugyanis, hogy mindenféle kényszer teljesen mellőzendő, a jogi rend tökéletesen törlendő, meg kellene védelmezni, a jogi szabályozás behozatalát tehát erővel, kényszer alkalmazásával is meg kellene akadályozni. Hát nem ellentmondás-e az, kényszerrel is megakadályozni azt, hogy kényszer érvényesülhessen? Ha pedig az anarchismus ezt a consequentiát elfogadni nem akarná, úgy arra az álláspontra kellene hogy helyezkedjék, a mely szerint bár neki van igaza, felfogását erővel nem kívánja érvényesíteni. A mennyiben tehát valaki az anarchista társadalomban az anarchismus

tanításának ellenére kényszert gyakorol embertársa felett, ám tegye, nem szabad őt ebben megakadályozni, mert ez által igazságtalanság, kényszer alkalmazatnék a kényszert gyakorlóval szemben. A kényszert gyakorló ugyan helytelenül cselekszik, de helytelen dolog volna az ő helytelen cselekedetét megakadályozni, a helyes álláspont ilyenkor eltérni a kényszert, engedni, hogy kényszert gyakoroljon. Hát nem ellentmondás-e ez is? Azon kiindulópontnak, a mely szerint a kényszer helytelen és ezért eltörendő a világ színéről, nem a teljes negatiójára jutottunk-e azzal a tétellel, hogy tűrni kell a kényszert, engedelmeskedni kell neki? Hiszen ezáltal a bárki által bárki ellen alkalmazható kényszer korlátlan lehetőségének nyílna meg az útja. És mi biztosítaná azt, hogy a mi helyes, az fog érvényesülni?

De tulajdonképpen az anarchisták nem is mondják azt, hogy a mi helyes, az ne érvényesüljön. Nem is jutnak arra a consequentiára, hogy inkább ne vigyük keresztül azt, a mi helyes, mintsem hogy kényszert alkalmazzunk. Szerintük ugyanis az emberi természet minden kényszertől menten, tisztán hajlamait követve alkalmas a helyes társadalmi együttműködés létrehozatalára. Az emberi természet, ez az anarchisták kiindulópontja, feltétlenül jó, az emberek önként követik azt, a mi helyes, a helyes célok tehát jogi kényszer nélkül is megvalósulnának. Csak hogy éppen ez a tanítása az anarchismusnak teljesen tarthatatlan. Az emberi természet nem annyira jó, hogy az emberek csakis a helyeset cselekednék. Az emberek legnagyobb részének a természete ellenkezőleg ma még olyan, hogy a helyes társadalmi élet, de sőt egyáltalában a társas élet biztosítására a jogi kényszerszabályozás nélkülözhetetlen. És ebből a szempontból nemcsak a conventióra képtelen, hanem a conventióra képes egyének szociális életének a constituálására is a jogi kényszer feltétlenül szükséges. Stammler okoskodása szerint, ha a társadalomban szabad megegyezésre képtelen egyének nem volnának, úgy a jogi kényszer létét egyáltalában semmi sem indokolná. Holott az, hogy valaki szabad megegyezésre képes, még nem jelenti azt, hogy egy pusztán conventionális szabályozás alatt álló társadalmi életre is megfelelő. Ha csupa conventióra képes egyén volna is a világon, az emberek mai természete mellett, a jogi kényszer együttélésük szabályozásánál nem volna nélkülözhető. Az anarchismus álláspontjának ilyen alapon történendő czáfolata pedig annál inkább közelfekvő, mivel az anarchismus éppen az emberi természet feltétlen

jóságából kiindulva hirdeti, hogy az ember jogi kényszer-szabályok nélkül is képes harmonikus társadalmi együttműködésre, a mi által maga mutat rá arra a kiindulópontra, a melynek a megingatásával ráépített tanítása megdől.

Végül megjegyezhetjük, hogy a mennyiben igaz volna az anarchistáknak az a tanítása, hogy az emberek önként, természetükből kifolyólag követik a helyeset, akkor is a jogi kényszer létét a helyes tartalmú szabályok mellett legfeljebb feleslegesnek, de nem helytelennek kellene minősíteni. Mert hiszen ha az emberek önként követik a helyeset, úgy a kényszer, a mely ezen helyes elveknek a garantiája, nem is jöhet működésbe. Ezen esetben is tehát csupán a helytelen jogszabályok mellett érvényesülő kényszert lehetne kifogásolni. A mint azonban láttuk, az emberek természete olyan, hogy a helyes szabályok mellett érvényesülő kényszer nemcsak hogy nem felesleges, hanem feltétlenül szükséges. De éppen ezért csakis ilyen szabályok mellett lehet a kényszer létét indokolni. Helyes tartalom mellett a kényszer léte is helyes, helytelen mellett azonban nincsen semmi jogosultsága. A mennyire üdvös a kényszer léte tehát egyrészt azért, mert helyes célok előmozdítására fel lehet használni, annyira káros másrészt azért, mivel helytelen törekvéseket is diadalra lehet általa segíteni. Feltétlenül, a tartalomra való tekintet nélkül nem lehet a jogi kényszer helyességét kimutatni. És minden a jog létének jogosultságát kutató elmélkedésnél mint kiindulópontot kellene szem előtt tartani azt a tételt, hogy a jogi kényszer csak eszköz a jogi tartalom megvalósítására, a mely tartalomnak a helyessége vagy helytelensége természetszerűleg visszahat az érdekében alkalmazott kényszer jogosultságára. Helyes csak az, a mi egy magasabb helyes cél eszköze. Az első kérdés tehát mindig a jog tartalmi helyessége vagy helytelensége.